

MONDRIAANLEZING 1989

A DEFENCE OF UTOPIA

—

ARTHUR MÜLLER LEHNING

—

De Piet Mondriaanlezing van 1989 wordt gehouden door de dan 90-jarige Arthur Müller Lehning, politiek activist en in 1927 oprichter van de internationale revue *i 10*, waaraan onder meer de architecten J.J.P. Oud, Rietveld, Van Eesteren, de kunstenaars Mondriaan, Kandinsky, Moholy-Nagy en de schrijvers Walter Benjamin en Ernst Bloch hun medewerking verleenden – een samenvloeiing van kunstdisciplines die vanzelfsprekend de sympathie van de Sikkens Foundation heeft. Voordat Müller Lehning zijn lezing ‘A defence of Utopia’ houdt, wordt ook van hem een filmportret vertoont, in 1982 in Berlijn opgenomen voor de VPRO door Hans Keller. De keuze voor Arthur Müller Lehning staat niet los van de opzienbarende ontwikkelingen in de DDR - daags na de Mondriaanlezing valt de Berlijnse Muur.

Lehning memoreert hoe hij enkele jaren geleden, in een door Hans Keller gefilmde terugblik op zijn verblijf in Berlijn, bij de Muur stond, waar hij op verzoek van Keller de volgende woorden van Hegel citeerde: ‘Das einzige das die Geschichte lehrt, ist daß Völker und Staaten nichts von der Geschichte lernen.’ Waarom hij dat daar zo braaf opzei, is hem achteraf een raadsel. (‘Mijn ervaring met televisiemensen is, dat men zich ten opzichte van hun directieven nogal schaapachtig gedraagt.’) Maar misschien is het zinnvoller zich af te vragen of Hegel met deze historische woorden gelijk had, en zo ja, waarom. Een redelijke vraag, nu deze eeuw zich ten einde spoedt en men zich af kan vragen hoe het met de politieke, sociale en culturele toestand in de wereld gesteld is. Het is het einde der ideologieën, voorspellen sommigen, gezien wat zich op dat moment in Oost-Europa voltrekt. De tijd zou aanbreken dat de liberale democratie, met haar systeem van de markteconomie, niet meer door andere systemen wordt bedreigd.

Lehning geeft toe dat er veel in Oost-Europa gaande is, even opzienbarend als onvoorspelbaar. Maar uit de gebeurtenissen van de laatste tijd zijn nog wel andere conclusies te trekken dan het aanbreken van ‘een gouden eeuw’. Deze visie is namelijk nogal eurocentrisch, de Derde Wereld wordt bijvoorbeeld geheel buiten beschouwing gelaten.

Dit jaar (1989) werd in Frankrijk uitbundig herdacht dat tweehonderd jaar geleden de mensenrechten werden geproclameerd. Maar dat wil nog niet zeggen dat ze, zoveel jaar later, ook zijn doorgevoerd. Bakoenin was profetisch in zijn uitspraak dat de revolutionairen van zijn tijd de toekomstige dictators van de revolutie zouden zijn, even centralistisch en despotisch als hun voorgangers, die evenzeer het volk tot gehoorzaamheid zouden dwingen. Helaas zijn zijn woorden uitgekomen.

Voor deze anti-etatistisch gezinde opvattingen voert Lehning nog een andere getuige op: Wilhelm von Humboldt, die in 1810 in Berlijn de universiteit stichtte waar Lehning in de jaren twintig studeerde. Hij schreef in 1792 een belangrijk traktaat over de staat, wat die moet zijn en vooral wat die niet moet zijn. Vrijheid is het hoogste goed voor de ontwikkeling van individuele mensen. Inmenging van de staat kan alleen tot eenvormigheid leiden. Het beginsel dat de regering voor het geluk en het welzijn van de natie moet zorgen kan slechts leiden tot despotisme, aldus Von Humboldt. Zijn opvattingen over euthanasie, criminologie en bureaucratie zijn van een verbluffende actualiteit. Von Humboldts geschrift is een monument van liberalisme, de 18de-eeuwse variant wel te verstaan. Lehning gebruikt het hier als spiegel van de toestand in de wereld waarin wij nu leven, tweehonderd jaar na de proclamatie van de mensenrechten. Het is slecht met de wereldorde gesteld, als wij letten op de bewapening, dikwijls de grootste post op landelijke begrotingen. De wapenhandel, evenals de drugshandel, schermt met het motief van werkloosheid als de productie verminderd. Dan is er de financiële chaos, een permanente instabiliteit van de monetaire toestand. Miljarden worden heen en weer geschoven, concerns en multinationals fuseren. Vele landen hebben een piramide van schulden - blijkbaar leeft de hele wereld op krediet. Over de hele wereld neemt de terreur toe; met het milieu is het alarmerend gesteld. Het willekeurig en agressief ingrijpen in de natuur, meestal om economische redenen, zal onherstelbare gevolgen hebben. Lehning toont in alle gevallen de inmenging van het kapitalisme aan met oorlog, terreur en misdaad.

KARL MARX

De wetenschappelijke utopie van Karl Marx vat Lehning in het kort samen. Anders dan bij socialistische utopisten als Robert Owen of Charles Fourier, is Marx' theorie niet gebaseerd op maatschappelijke idealen. Het socialisme is een immanente finaliteit van een hegeliaans wetmatig proces, een historische noodzakelijkheid. Zoals bekend is de geschiedenis anders verlopen, maar de politiek die op dit imaginaire proces is gebaseerd is gehandhaafd. Vandaar het bankroet van het marxisme.

Had Hegel gelijk met zijn pessimistische dictum? Lehring gaat bij een schrijver te rade van wie wel gezegd wordt dat hij het geweten van zijn tijd was: de Weense schrijver Karl Kraus. Hij beschreef 23 jaar lang eigentijdse gebeurtenissen in zijn eigen tijdschrift Die Fackel, om de werkelijkheid te onthullen. Van hem zijn de woorden:

‘Die Welt geht unter, und man wird es nicht wissen.
Alles was gestern war, wird man vergessen haben,
was heute ist, nicht sehen,
was morgen kommt nicht fürchten.
Man wird vergessen haben, daß man den Krieg verloren, verges-
sen haben, daß man ihn geführt hat.
Darum wird es nicht aufhören.’

Hoe is het mogelijk, vraagt Lehring zich af, dat steeds opnieuw de volken zich door hun regeringen laten opjagen tot wederzijdse massamoord. Wellicht is één van de oorzaken de horigheid van de mensen aan de staatsmacht en de autoriteit in het algemeen, dankzij de geïnstitutionaliseerde religies.

Deze rede draagt de naam Mondriaanlezing; het is niet verplicht over Mondriaan te spreken, maar het is evenmin verboden. Lehring zal dat doen, niet alleen uit zijn niet aflatende bewondering voor Mondriaans werk en sympathie voor zijn persoon, maar ook omdat hij hem rechtstreeks in verband kan brengen met het onderwerp van zijn lezing ‘A defence of Utopia’. Mondriaan veralgemeniseerde de beeldende wetten die hij had ontdekt - het Neo-Plasticisme - en projecteerde deze op de stad. Zoals het schilderij uit zijn lijst moest worden bevrijd, zo moest de woning worden geïntegreerd in de stad, waar een evenwicht zou ontstaan door niet langer te denken in termen van straten met onafhankelijke huizen, maar door wooncomplexen als elementen in een evenwichtig opgebouwde stedelijke cultuur. Ofschoon Mondriaan geen architect was, had hij toch zeer concrete opvattingen over architectuur en vond hij dat architecten te veel concessies deden aan de eisen die door overheid, planologen en de bouwindustrie werden gesteld. Hij begreep daarentegen wel dat de realisering van het Neo-Plasticisme in de architectuur voorlopig onmogelijk was om economische en technische redenen.

Wat Mondriaan als maatschappelijk en cultureel ideaal voor ogen stond was een vrije orde, wat in zijn werk tot uitdrukking komt. Toen hij zijn ideeën over het Nieuwe Beelden samenvatte in zijn Franse brochure Neo-Plasticisme, liet hij daar als motto aan vooraf gaan: 'Aux Hommes Futurs'. Mondriaans werk is voor Lehning een concrete visie op de toekomst, een rechtvaardiging voor zijn 'Defence of Utopia'.